

Mészáros Sándor: Amennyire én tudom, néha tehernek érezte a tudósi teendőit, a szépirodalmi munkásságát gondolta a legfontosabbnak, és frusztrálta, hogy egzisztenciális okokból nem tudott annyi figyelmet szentelni az alkotómunkának, amennyit szeretett volna. De ettől függetlenül nyilvánvalóan nagyon sok inspirációt merített kutatásaiból, ami abból is látszik, hogy az ő költészete – legtöbbször kortársáival ellentétben – túlnéz a 20. századon, jóval visszább megy. Gyakran hangoztatta, hogy nem fér hozzá a dolgaihoz, ami voltaképpen azt jelentette, hogy nem tud a szépírással foglalkozni. Persze a pedagógusi és a kutatói feladatkörök is igyekeztek a tőle telhető legmagasabb szinten ellátni, de szerintem alkotóként mindig egy kicsit háttérben érezte magát. Nem csoda, hiszen majdhogynem nyolc évig mellőzött, keveset emlegetett költő volt. Ez egyébként generációjának is alapélménye – indulásukkor, az 1990-es évek elején nagyon kevés figyelem jutott a fiataloknak, hiszen a '70-es, '80-as években megalapozott poétikáktól és írói stratégiáktól volt hangos az irodalmi közvélemény, az újabb kezdeményezések nem látszottak a már beérkezett szerzők mögött. Furcsa, mert nagy eseménynek számított egy-egy kötet megjelenése, például Térey János *A természetes arrogancia* című, '93-ban napvilágot látott verseskötete nagyot szólt, de iszonyatosan kevesen olvasták. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy valakit felfedezzenek. És ez még ma is így van. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az eddig elhangzottak ellenére nem volt ő magányos ember, hiszen rengeteg levelezőpartnere volt, és sokan érdeklődtek rendszeresen a hogyléte felől. Fájdalom, hogy mennyi mindent tervezett még, mennyi mindent csinálhatott volna! Téreyhez hasonlóan hatalmas életművet hozott létre, szinte két élet munkáját hagyta maga után.

Vékony Zsolt

Földhöz ragadt modernizmus

DEBRECEN ÉPÍTÉSZE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Ha alaposabban megvizsgáljuk Debrecen két világháború közötti építészetét, meglehetősen vegyes képet kapunk: az aktuális kormányzat által üdvösnek ítélt irányzatok ugyanúgy megtalálták helyüket a cívisvárosban, mint ahogyan a kicsit már idejét múlt megoldások is, de ezek mellett az art deco és a Bauhaus formanyelve is fel-felbukkant egy-egy utcában. Mindezt a városban sétálva szerencsére nagyrészt még most is megcsodálhatjuk.

Magyarország második legnagyobb városáról sosem könnyű egyértelműen kijelenteni, hogy kulturális értelemben is tekinthető-e ilyen rangúnak, második fővárosnak. Tény, hogy a történelem folyamán [igaz, kényszerből, de] több alkalommal is ide költöztek az ország akkori irányítói, és valóban fontos események színhelye volt Debrecen. Mint ahogyan azt is elismerhetjük, hogy a jelenben ez egy abszolút élhető, közepes méretű város, amely sok tekintetben igen szép fejlődési utat járt be. De ezzel együtt is ott motoszkálhat sokak fejében Ady Endre kétértelmű kifejezése [a maradandóság városa], amely ma is elgondolkodtató, hiszen még az ott élők is sokszor

jellemzik Debrecen „nagy falu”-ként. Ez a maradandóság, földhöz ragadtság valóban egyfajta nyakas civis sajátosság, amely sokszor ellenzi az újat, a friss szellemiséget, a jobbra tenni akarást, és nem is mindig tud büszke lenni saját értékeire [gondoljunk csak arra, milyen nehezen alakult ki a helyiek körében például a Csokonai-kultusz, de Tar Sándor, Térey János vagy Hajdu Szabolcs ismertsége, megbecsültsége sem nevezhető túl magasnak].

Valahogy így van ez az építészetben is, amely persze országos szinten is sok kérdést, ellenérzést, vitát szokott generálni, főleg a két világháború közötti modernizmus (illetve a szocreál és a szocialista modernizmus). Bár szép lassan ez az irányzat is „beérni” látszik, egyre több magyar szakirodalma születik, egyre népesebb a rajongótábora, de ezek többnyire Budapest-központúak, más városokban még bőven van feladata a helytörténeteknek, a városi sétákat és kulturális rendezvényeket szervezőknek. Ebből a szempontból Debrecen sincs könnyű helyzetben, de itt is egyre több remek kezdeményezés jelzi, hogy sokan nem csak élni akarnak a civisvárosban, hanem komolyabban meg is akarják azt ismerni.

Iránymutató páros

Ha baráti vagy szakmai beszélgetések során szó esik Debrecen 20. századi építészetéről, két név jó eséllyel felmerül: az egyik Vásáry Istváné, a másik pedig Borsos Józsefé. Vásáry a két világháború között irányította Debrecen, 1925-től alpolgármesterként, 1928-tól polgármesterként, s ahogyan az I. világháború előtt Budapesten Bárczy István, úgy ő is sokat tett szeretett városa felvirágoztatásáért.

Persze nem volt könnyű dolga, hiszen a világháború, illetve az ország szétदारabolása komoly gazdasági hanyatlással járt, s ez a civisvárost sem kímélte. 1924-től a kormány minden segítséget megvont az adósságokkal küzdő Debrecenről, így Vásáry nagy összegű külföldi kölcsönök felvétele mellett érvelt azért, hogy az ebből elindított beruházások munkát adjanak a helyi lakosságnak, a törlesztést követően pedig a város vagyona is gyarapodhasson. Az 1920-as évek második felében végül Debrecen mintegy 40 millió pengőnyi kölcsönhöz jutott,¹ ami valóban segítette a város talpra állításában. Ebből épülhettek meg olyan presztízisberuházások, mint például az egyetem, a Déri Múzeum, a nagyerdei stadion, több iskola, illetve, az elcsatolt területekről, főleg Romániából átköltöző magyarok miatt hirtelen felduzzadt népesség lakásinségét enyhítendő, több lakóház is.

Vásáry az építkezésekben méltó társra talált Borsos József építészben, aki 1923-tól nyugdíjazásáig a polgármesteri hivatal műszaki osztályának vezetőjeként dolgozott (ez kimondatlanul, de főépítési pozíciót jelentett). Az 1875-ben, Hódmezővásárhelyen született Borsos már a húszas éveiben részt vett debreceni tervpályázatokon, s fokozatosan vált a város arculatát alapvetően meghatározó építővé. Ő szorgalmazta, hogy Debrecenben klinkertégla-gyárat létesítsenek, amit aztán az általa tervezett épületek során is hasznosítani tudott (és emellett Rerrich Béla alkotása, a szegedi Dóm tér is a civisvárosból „importált” alapanyagot): a Sestakert utcai Ary-villa, a Csapó utcai ipariskola (ma vegyipari technikum) vagy főműve, a helyi ravatalozó mind-mind remek példák erre.

¹ Rácz Zoltán, *Debrecen építésze a harmincas években*, Magyar Építőművészet, 1983/2, 25.

Emellett neki [és elődjének, Aczél Géának] köszönhető a város hosszú folyamat során, 1930-ra létrehozott szabályozási tervének elkészítése is, amelynek gondosságát jól mutatja, hogy egészen 1962-ig érvényben maradtak az abban vázolt elképzelések. Ebben szerepelt többek között a temető elhelyezése; a nagyerdei övezet kialakítása; egy olyan sugárút megvalósítása, amely két komoly szellemi, kulturális műhelyet, az egyetemet és a Déri Múzeumot kötötte volna össze (sajnos ez végül csak részben történt meg), vagy épp a városközpontot övező kiskörút kiépítése.²

Neobarokkból a modernbe

Borsos József osztályvezetőként is nyitott szellemiséggel dolgozott, így a városban teret engedett különféle építészeti stílusoknak is, bár több esetben kritikusan szemlélte egy-egy ház felépültét. Az 1932-re elkészült egyetem (tervezte: Korb Flóris³) neobarokk tömbjét például már akkor idejétmúlt és nem előremutató tervnek gondolta. Bár az is igaz, hogy a Horthy-korszakban a neobarokk egyfajta központilag kedvelt stílnak számított, így a kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno segítségével elkészült főépület esetében Borsos nemtetszése nem sokat nyomott a latban. Érdekesség, hogy Borsos 1935-ös kényszernyugdíjazása után [Vásáry István komoly kritikusa volt a hatalomra jutó Gömbös Gyulának, így a miniszterelnök civisvárosi hívei rágalmozási perrel elérték a polgármester leváltását, ami Borsos karrierjében is törést idézett elő] templomot tervezhetett az egyetem mellé: az 1942-ben felszentelt épület esetében érződik, hogy az építész, bár nem feltétlenül akart, de megküzdött az illeszkedéssel, így a templom egyszerre letisztult és modern, bejárata viszont a nagyvonalú lépcsősorral és a keskeny timpanonnal lezárt oszlopsorral klasszicista hagyományokat idéz.

Szintén a neobarokk épületek sorát erősítette az 1930-ban átadott, az egykori Fűvészkert és a Pap tava helyén létesített, félhengeres bejáráttal rendelkező Déri Múzeum. Ebben az esetben a két megbízott tervező, Györgyi Dénes és Münnich Aladár alkotása hosszú, nagyjából hatéves tervezési folyamatot követően valósulhatott meg – menet közben mindkettőn már modernebb felfogású épületeket is terveztek, így ebben az esetben egyértelműen elvárás volt a neobarokk stíl megtartása (ahogyan az egyetem melletti professzori villák esetében is – ezeket is Györgyi Dénes tervezte).

Különösen szembetűnő mindez, ha megnézzük a múzeummal éppen szemben álló Postapalotát, amelynek építészte szintén Münnich Aladár volt. Az akkoriban legnagyobb számú vidéki postaépület elkészülése sem ment egyszerűen: felépítését már 1913-ban engedélyezték, a tervezés azonban akadozott, ráadásul az eredetileg megbízott Bobula János 1918-ban meghalt. Így örökölte meg a feladatot Münnich, aki próbált merészebben, de azért óvatosan hozzányúlni az alapanyaghoz és igyekezett megoldani a környezetbe való illeszkedés problémáját is. Végül egy kevésbé díszes, modern felfogású, de azért mégis klasszicista tömböt tervezett a Hatvan utca elejére. [Münnichnek emellett 1938-ban a Piac utcán is felépült egy modern bérháza, méghozzá a Hangya Országos Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet nyugdíjintézete

2 Erről bővebben lásd Rácz Zoltán, *Borsos József, Tiszántúli Református Egyházkerület Gyűjteményei*, Debrecen, 2015.

3 Borsos debreceni hivatala előtt Korb műtermében is dolgozott kezdő építészként.

megbízásából, amely szintén sokakban ellenérzést váltott ki újszerűségével – ezt, ha másért nem, legalább a hangyákkal díszített, kovácsoltvas kapujáért érdemes felkeresni a Piac utca 40. alatt.) A központjában a múzeumot tudó Déri tér harmadik oldalát lezáró Nemzeti Bank székháza (tervezte: Hübner Tibor) szintén egy modernbe hajló épület, bár itt sem sikerült levetkőzni a klasszicista stílusjegyeket.

Györgyi Dénes nevéhez is köthetőek még cívisvárosi munkák (az úgynevezett Gyarmaty-ház, egy Kós Károllyal közös bérház, valamint a Kereskedelmi és Iparkamara székház- és lakóépülete), bár ezek sajnos végül papíron maradtak. Szintén csak terv maradt az új debreceni városháza megépítése: erről külön is érdemes megemlíkezni.

Az új városháza tervpályázata

Debrecen főutcáján, a Piac utcán az 1800-as évek első felében egy több épületből összetoldozott együttes helyén húzták fel a Povolny Ferenc és Ságody József tervezte, klasszicista stílusú városházát, amelyet a helyi közigazgatás igen hamar kinőtt, így a 20. század elején felmerült, hogy újat építenek helyette. Borsos József a rohamosan fejlődő város és az átalakuló belváros okán már 1925-ben szorgalmazta mindezt, a meglévő városháza kapcsán kiemelve, hogy az nem több, mint „az újra feléledt klasszikus utánzásai szellemnek egy gyöngye, sivár megnyilvánulása”.⁴

Az 1930–1931-es tervpályázat szinte az akkori magyar építésztársadalom egészét megmozgatta (több mint száz pályamű érkezett be). Többek között Barát Béla és Novák Ede, Neuschloss Knüßli Kornél és Gyenes Lajos, Rerrich Béla, Csanak József és Rimanóczy Gyula, Gosztonyi Gyula és Nendtvich Andor, Hajós Alfréd, Komor Marcell és Komor János, Lechner Jenő és Lechner Lóránd, Arvé Károly és Gerstenberger Ágost, Kotsis Andre, illetve Bierbauer Virgil is pályázatot adtak be, így Györgyi Dénesnek egy igen illusztris társaságban sikerült az első díjat megkapnia. A modernista építészet hazai propagálójá, a szintén neves építész, Weichinger Károly a *Tér és Forma* folyóirat 1931/6. számában, a pályázat ismertetésében ugyanakkor megemlíti, hogy „[a] hatóság szempontjából egyik pályamű sem »ugrott ki«”.⁵

Az egyetem és a Déri Múzeum múltba révedő épületeit figyelembe véve az új városháza igencsak haladó szellemiségű kiírásában egyébként elvárás volt, hogy az építészek klinkertégla burkolatban gondolkodjanak, illetve lehetőség szerint tornyot is tervezzenek az épületnek. Mindez oda vezethető vissza, hogy Klebelsberg Kuno invitálására Vásáry István és Borsos József részt vettek egy 1930-as stockholmi kiállításon, s a várost felfedezve komoly hatást gyakorolt rájuk a helyi temető és könyvtár (mindkettő Erik Gunnar Asplund munkája), illetve a városháza (tervezte: Ragnar Östberg). Utóbbi szintén téglaburkolatú, tornyos épület.

Györgyi Dénes terve valóban megfelelt az előzetes elvárásoknak, s egy jól átgondolt, ötletes, kellően monumentális városházát mutatott – Borsos József is abszolút támogatta ennek megvalósítását. Kubinszky Mihály a Györgyiről szóló könyv-

4 Borsos József, *Tekintetes tanács-hoz írt levél*, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára IVB, 1406/b Debrecen város polgármesteri hivatalának iratai, műszaki osztály iratai, 177 d30738/1938, 92.

5 Weichinger Károly, *A debreceni városháza [Egy tervpályázat – és annak tanulságai]*, *Tér és Forma*, 1931/6., 183–190.

vében úgy fogalmaz, hogy az építész elgondolása remek átmenet volt az eklektikus és a modern stílusok között, amelyre a magyar középületek esetében nem nagyon találhatunk példát [szemben a svéd vagy holland építészettel]. „Györgyi pályatervében a nagyméretű tömeg szimmetriáját csak a városház-torony töri meg. A felület monumentális ritmusát a fonatmotívummal díszített hengeres saroktömegek lazítják fel. A homlokzat lizénái itt csak a részletgazdagítást szolgálják [...] Maga a torony teljesen sima felületű, a ráhelyezett dísz mindössze egy arányos téglatest. A tervből rokonszenves hangulat árad” – fogalmazott Kubinszky.⁶

A nyertes tervnek ugyanakkor voltak kritikusi is. A modern építészetet pökhen-dien lenező és egyenesen sarlatánságnak tartó konzervatív építész, Fábián Gáspár által szerkesztett *Építő Ipar – Építő Művészet* című folyóirat 1931/25-26. számában például Magyar Vilmos kelt ki Györgyi Dénes munkája ellen, a pályázati jegyzőkönyvből citálva annak hibáit.⁸ Györgyi a következő számban reagált a vádakra azzal, hogy Magyar a többoldalas bírálatnak csupán kiragadta néhány negatív elemét, amelyek nem is feltétlenül a teljes bírálóbizottság véleményét jelentették.⁹ Viszont Magyar Vilmosnak egy dologban sajnos igaza lett, mivel a városháza végül nem épülhetett meg, csakhogy nem a rossz tervezés miatt: a gazdasági válság húzta keresztül a számításokat. Az biztos, hogyha elkészül, Debrecen egy kisebb méretű, de haladó világváros hangulatával tudta volna felruházni saját központját – a megmaradt és pár éve felújított Povolny-Ságody épület viszont azóta is inkább vidékies, kissé falusias ízt kölcsönöz a főutcának.

Eddig viszonylag kevés publicitást kapott az a tény, hogy a debreceni Sajó István is adott be tervet az új városháza pályázatára. Ennek igen érdekes a háttere, felgöngyöltésében pedig Mendöl Zsuzsanna jutott a legtovább a Forbát Alfrédrol szóló könyvében [azzal együtt, hogy Sajó személyét nem tartotta fontosnak megemlíteni, csupán „debreceni építész”-ként hivatkozik rá].¹⁰ Sajó ugyanis a Bauhaus iskolában és az igazgató, Walter Gropius építészirodájában is megfordult pécsi párossal, a már akkor és később is komoly nemzetközi sikereket elérő Breuer Marcell-lal és Forbát Alfréddal társult. Erre azért [is] volt szükség, mivel a külföldön tevékenykedő, de a magyarországi visszatérésben gondolkodó két építész nem rendelkezett magyar építész kamarai tagsággal, így kellett nekik egy „magyar” partner a pályázaton való induláshoz. Más kérdés, hogy a hármas terve, egy igen merész, kör vagy ovális alaprajzú elgondolás végül nem nyerte el a bírálóbizottság tetszését [az egyik indok talán a torony hiánya lehetett], így nem is díjazták azt, s a végeredményt ismertető cikkek sem emlékeztek meg róla. Ha minden igaz, a végül Svédországban letelepedő Forbát ottani hagyatékában megvannak az elkészült tervek vagy annak elemei,¹¹ a pályázat hivatalos jegyzőkönyve viszont az eddigi ismeretek szerint megsemmisült, elveszett vagy lappang valahol.

6 Kubinszky Mihály, *Györgyi Dénes*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 19.

7 Fábián Gáspár, *Ujból előtérbe került a modern építészet kérdése*, *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1929/37–38., 148–149.

8 Magyar Vilmos, *Debrecen*, *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1931/25–26., 108–109.

9 Györgyi Dénes, *Debrecen*, *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1931/27–28., 116–117.

10 Mendöl Zsuzsanna: *Forbát Alfréd [1897–1972]*, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2008, 102–103.

11 A svéd építészeti központ [ArkDes] online érdeklődésem nyomán sajnos nem találta meg a kérdéses dokumentumokat, helyi kutatásra pedig ezúttal nem volt mód.

Egy igazi lokálpatrióta

Sajó István munkássága külön fejezetet érdemel, bár pár évvel ezelőtt szerencsére Szoboszlai Lilla és Térey János újra országosan is ismertté tették a nevét az *Art deco* a *pusztán* című, a MODEM-ben és a Műcsarnokban is megrendezett kiállítással.

Az 1896-ban született Sajó István igazi lokálpatrióta volt. Bár budapesti tanulmányait követően Németországban, majd az Egyesült Államokban próbált szerencsét, de a sikerek ellenére a szíve végül hazahúzta, s 1928-ban visszaköltözött Debrecenbe. Ezt követően azonnal belevetette magát a munkába, hiszen már ebben az évben megbízást kapott az izraelita hitközségtől, hogy a Hatvan utcára tervezzen nekik egy bérházat, egy helyi cementgyárnak pedig a Füredi útra álmodhatott meg egy villát (ez a villa sajnos már nem áll).

A Hatvan utcai bérház több szempontból is az építész egyik csúcsmunkája. Egyrészt még mai szemmel is roppant üde és friss épületnek tűnik, ráadásul teljesen szokatlan a debreceni házak sorában. A Nagytemplomtól mindössze pár méterre áll (vele átellenben a már említett postapalotát láthatjuk), és azonnal magához vonzza a tekintetet. A két- és háromszintes zárterkély-sorok miatti erőteljes függőleges tagolást az első és a negyedik emelet vakolt, vízszintes műkőszávozása oldja – ezt az art decós játékot tovább színesíti a bejárati kapuzat kialakítása is. Szintén remek a színek harmóniája: a leghangsúlyosabb burkolóelem, a klinkertégla barnaságához jól illik a zárterkélyek fehérsége, illetve a vízszintes szávozások narancsos-barnás árnyalata. Szerencsére a házat értő kezek újították fel néhány évvel ezelőtt, így az manapság is a város egyik ékköve.

Szintén érdemes elsétálni a korábban már emlegetett Vásáry Istvánról elnevezett utcába (korábbi nevén Rákosi Jenő utca), ahol Sajó két bérházat is jegyez. A 6. és 8. szám alatti épületek is igazi, art decóval fűszerezett, modern gyöngyszemek. Bár mindkettő jó karban van tartva, sajnos a 6. szám alatti ház már csak árnyéka egykori önmagának, hiszen elvesztette az ablakok közötti vízszintes műkő sávjait, amelyek szép arányosságot mutattak a lépcsőház függőleges irányú homlokzati kialakításával. Különösen bántó ez a hiány, ha megnézzük a pár évvel később elkészült 8. szám alatti házat, ahol szerencsére megmaradtak ezek a vízszintes szávozások. Mindezek, illetve az ívesen záródó, zárterkélyből nyíló erkélyszarkok igazán remek hangulatot kölcsönöznek a rövidke utcának – mintha csak Budapesten, a modernista bérházépítészeti egyik fellegrárában, Újlipótvárosban járnánk.

A civisvárosban Sajó a két világháború között emellett egy ipari épületet (hűtőház a Vágóhid utcán – elbontva) és két villát is tervezhetett az előkelő, Nagyerdőbe vezető Simonyi útra (Geiger Pál villája – jelentősen átalakítva, Fényes Jenő villája), illetve az ő nevéhez köthető a világ első földsánc stadionja, amelyet már szintén hiába keresünk. A földsánc megoldást gazdaságossági okok indokolták, illetve maga a helyszín: a Nagyerdőben az építész ezzel tudta szépen a környezetbe simítani az arénát, hiszen a játéktér mélyebbre húzásából származó föld adta a nézőtér domborzatjainak alapját. Sajó így csak a három bejárati részt tette hangsúlyossá egy-egy modern, (klinker)téglaburkolatú, kubista kapuzattal, illetve egy szintén szögletes, a kabusokkal ügyesen játszó, főtribünre vezető épülettel. Ezek közül az északi bejárati kapu még ma is megvan (egyfajta mementóként), a hosszú éveken át elhanyagolt stadion helyén viszont 2014 óta egy új, korszerű aréna magasodik.

Sajó számára a stadion megtervezése presztízskérdés volt (igaz, Rácz Zoltán a Borsos Józsefről szóló könyvében arról a sejtéséről ír, miszerint a terv egy részét Borsos dolgozta ki),¹² hiszen szó szerint élt-halt a labdarúgásért: az új futballszentélyben sosem kezdődött el addig mérkőzés, amíg ő el nem foglalta a helyét. Egy meccsen érte a halál is 1961-ben.

A debreceni modern további szép példái

Az építészársadalom egy része szerencsére szintén friss szellemben állt ahhoz, hogy Debrecen arculata változatos és izgalmas maradjon a két világháború között. Soraikban akadtak helyi tervezők [Vári Szabó Tibor, Jost Ferenc], illetve olyanok is, akik csak egy-két megbízás révén kerültek komolyabb kapcsolatba a civisvárossal [például Rimanóczy Gyula, Kismarty-Lechner Jenő és Szontágh Pál].

A Borsos József mellett szintén városi megbízottként dolgozó Vári Szabó Tibornak olyan épületeket köszönhetnek a debreceniek, mint a nagyerdei strandfürdő és a városi uszoda, illetve két gyönyörű villa is az ő nevéhez köthető. A strand meglehetősen zárt hatást keltő, keskeny, hosszanti ablaknyílásokkal bíró fogadóépülete sajnos ma már nincsen meg, 1971-ben Karátson Edvin tervei szerint épült fel egy új strandöltöző, amelynek 2018-as bontása után tavaly adták át a teljesen új fürdőkomplexumot (tervezője a Nagyerdei Stadionhoz hasonlóan a BORD Építész Stúdió Kft.). A Nagyerdei Vigadó (mai nevén: Régi Vigadó) szomszédságában 1933-ra elkészült fedett uszodának (amely a Hajós Alfréd-féle, margitszigeti uszodától függetlenül, de hasonló elképzelések nyomán, bordás belső boltozattal valósult meg) az elmúlt években szintén elég mostoha a sorsa, hiszen használaton kívül van.¹³

Vári Szabó Tibor villáit Debrecen egyik leghangulatosabb utcájában, a Weszprémi utcában találhatjuk. Sajnos ezek sem abban az állapotban vannak, ahogyan azt megérdemelnék. Bár a saját magának tervezett, Weszprémi utca 10. szám alatti házat felújították, de átalakításokat is végeztek rajta: Rácz Zoltán kutatásai és egy archív fotó alapján az eredetileg földszintes, kétszobás ház egyszerű, lapos tömeggel, tetőterasszal, nyers téglafalakkal, szép kerttel bírt, ehhez képest most kissé bántóan hatnak a különféle toldások és bővítések, zsúfolták teszik az összképet. A vele átellenben álló, Weszprémi utca 7. szám alatti villa jobban megőrizte eredeti vonásait, viszont tulajdonosa hosszú évek óta hagyja pusztulni az egyébként hatalmas telken álló házat). A szintén lapostetős, egyszerű és átlátható kialakítású, nagy ablakokkal bíró villa egyébként eredetileg a farkastorok- és nyúlzájműtéteiről ismertté vált sebészprofesszor, Ladányi Józsa tulajdonában volt, aki utódja nem lévén, az egyetemre hagyta az ingatlant azzal, hogy ott a szakterületéhez tartozó betegek számára rendezzenek be rehabilitációs központot – az egyetem végül árverés útján inkább megvált az ingatlantól, amely mostanra újra eladóvá vált. Csak remélhetjük, hogy az épület megmarad az utókorak, és nem egy környezetébe nem illő házat húznak fel a helyén.

A szintén debreceni építész és parkettagyáros Jost Ferenc munkásságát szerencsére nagyobb megbecsültség övezi, mint Vári Szabóét (bár magát Jostot a II. világ-

¹² Rácz Zoltán, *Borsos József*, 147.

¹³ Vári Szabó nevéhez köthető még egy szintén klinkertégla burkolatú, küllemében a strandépületre hasonlító tenisz klubház (ez sincs már meg), illetve egy szép, üvegezett villamos-várócsarnok is az egyetem mellett (átalakítva).

háborút követően koholt vádakkal illették és meghurcolták).¹⁴ A komoly helytörténeti kutatásokat végző Nyul Imre 2017-ben egy rövidke könyvet is megjelentetett róla *Jost Ferenc, a templomépítő* címmel.¹⁵ A templomépítő jelző nem véletlen, hiszen Jost elsősorban egyházi épületei révén ismert a cívisvárosban: ő tervezte a Csapókerti Jézus Szíve Római Katolikus Templomot, illetve a Faraktár utcai Szent István Király Római Katolikus Plébániatemplomot. Az 1936-ban felszentelt csapókerti imahely igen különleges alkotás: a modern épület főhomlokzata ugyanis egy két oldalhajó közé illesztett keresztet formáz, amely egyben a templom egészét is jelenti. Eredetileg a kereszt sötét, belső sávját üvegből alakították ki, amely így adott természetes fényt a belsőnek (ablakok gyakorlatilag csak jelzésértékkel vannak az oldalhomlokzatokon), esténként pedig belülről megvilágítva igazi látványosság volt. Sajnos a templomhoz vezető sétány kialakítása elmaradt (a környezet azóta is meglehetősen méltánytalan az épülethez), és végül a keresztet is befalazták.

A Faraktár utcai, 1938-ra megépült templom ennél valamivel hagyományosabb kialakítású, de ennek legalább az elhelyezkedése szerencsésebb: a szép, tágas parkban álló, klinkertégla burkolatú templom magas, karcsú tornyával manapság is hívogató épület. Érdekessége a díszítése, amely egyben utal a helyszínre is: az oszlopos bejárat fölötti, homlokzatból kiugró, téglából kirakott szárnyas vasúti kerék a közelben működő MÁV járműjavítóra és a telket adományozó Magyar Királyi Államvasúti Részvénytársaságra utal. De maga a főhajó is vasúti kocsi idéz.

Jost esetében szintén meg kell említenünk saját villáját, amely a Nádor utca elején áll. Az 1937-ben felhúzott ház a legszebb modern hagyományokat követi: egyszerű, letisztult, mindenféle felesleges cicomától mentes „doboz”. Apró díszítések azért felfedezhetőek rajta, hiszen a téglaburkolattal való játék (a lépcsőházi, függőleges ablaksor sötétebb keretezése), illetve a déli homlokzaton található napóra, valamint a fölötté lévő fülkébe helyezett szobor ezzel a céllal készült. A villa szerencsére még most is megvan (egyházi közösségi ház működik benne), és érdekes kontrasztot alkot a mögötte tornyosuló panelházzal, illetve a szemközti piac-bevásárlóközpont komplexummal. Ugyanakkor fájó, hogy a hátsó oldalon nem túl igényes bővítési munkákba fogtak (remélhetőleg nem rontja majd el az épület összképét az átalakítás).

Végezetül még két modern épületről mindenképpen illik megemlékezni. Az egyik az Egyetem sugárúton álló Poward-villa, a másik pedig a Hősök temetőjében álló mauzóleum. Előbbit a modern magyar építészet egyik kiváló mestere, Rimanóczy Gyula tervezte, s 1933-as megépültekor komoly megrökönyödést váltott ki a helyiekből. Egyrészt illetlennek tartották, hogy a toalett ablakai nyílnak az akkor még Horthy Miklós nevét viselő sugárút felé, másrészt a formájával sem tudtak megbarátkozni. A ház valóban érdekes, szokatlan és üde színfoltja a városnak a külön, ovális hengerben álló lépcsőházzal és a mellé nyaktaggal kapcsolt, bauhausos kubussal.

Az amerikai Jay Poward özvegye – miután a francia Riviérán megtetszettek neki az ottani modern házak – kérte a villa azokhoz hasonló kialakítását. Rimanóczy épp ezzel párhuzamosan dolgozott a budapesti, Pasaréti téri templom kialakításán is, így

14 Négyévi börtönre ítélte a népbíróság Jost Ferencet, a hírhedt munkásnyúzó, fasiszta mérnököt (1949. 09. 16.). Tiszántúli Néplap, 3.

15 Nyul Imre, *Jost Ferenc, a templomépítő*, Debrecen-Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár, Debrecen, 2017.

nem volt számára idegen a feladat. A helyiek nemtetszése viszont őt is meglepte, amire úgy reagált, nem gondolta, hogy a Vári Szabó Tibor-féle strandfürdő épületei után valaki még kifogásolni fog egy hasonlóan modern elképzelést [Borsos József egyébként éppen szabadságát töltötte, amikor az építési engedélyt kiadták, így némiképp őt is meglepte a végeredmény].

A mellékhelyiségek elhelyezése egyébként indokolt volt. A kétszintes ház esetében Rimanóczy az uralkodó szélirányt és az ideális benapozást is figyelembe vette, emiatt néznek a lakószobák a nyugati oldalra, a tágas hátsó kertre. Az igazán impozáns villa viszont hosszú évek óta a sugárút egyik szomorú szegyenfoltja: üresen, elhagyatottan pusztul, az értékesítésére és felújítására tett kísérletek pedig mindeddig sikertelenek voltak. Elbontását egyedül az a szerencsés helyzet akadályozza, hogy a kétezres évek elején műemléki védetség alá helyezték.

A szintén védett Hősök mauzóleumának megépítési helyét az 1849. augusztus 2-i debreceni csata határozta meg. Nagysándor József csapatai az orosz túlerővel szemben szenvedtek vereséget, és az elesett honvédek közül többeket a Csígekert és a Köntöskert városrészek határában temettek el. Itt létesült aztán a Hősök temetője, amely azóta a világháborúk során a közelben elhunyt katonák nyughelyéül is szolgál, s egyfajta emlékhelyé is vált – így merült fel annak az igénye, hogy egy mauzóleumot létesítsenek a kertben. Mindez apropót jelentett ahhoz is, hogy ide költöztessék a Nagytemplom kertjéből Marschalkó János *Haldokló oroszlán* című, allegorikus szobrát, amely szintén az 1849-es csata emlékét őrzi.

A tervpályázatot Szonthágh Pál és Kismarty-Lechner Jenő kettőse nyerte, akik modern felfogású épületet álmodtak a temető dombjára. A négyzet alaprajzú, több kubusból összeálló, hengeres tetőzettel [ahol a belső megvilágítást szolgáló szalagablakosor is végigfut] bíró, zárt tömb nem meglepő módon klinkertégla burkolatot kapott, s igazán méltó középpontja a csendes emlékezést, elmélkedést szolgáló temetőnek. Belsejében sajnos nem valósultak meg az eredetileg tervezett fal- és mennyezetfreskók, ám a magas fákkal övezett mauzóleum még ezen hiányossága ellenére is az egyik legszebb debreceni középület, amelyet néhány éve teljes körűen fel is újítottak.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a területeinek jelentős részét elvesztő Magyarország egyik legnagyobb vidéki városává váló Debrecen igyekezett felőni a feladathoz, és a gazdasági nehézségek ellenére is a fejlődés útjára tudott lépni. Ez az építészetre is igaz, bár azt is megállapíthatjuk, hogy például Sajó István lakóépületein kívül kevés igazán haladó szellemiségű ház valósult meg a belvárosban a két világháború között¹⁶ – ami viszont felépülhetett volna [új városháza], annál közbeszólt a válság. A modernebb terveknek többnyire a külső városrészekben, illetve a Nagyerdőn

---

16 Ha csak lábjegyzetben is, de említést érdemel még a Magyar Általános Hitelbank lakóháza a Piac u. 45. szám alatt (tervezte: Padányi Gulyás Jenő), az Alföldi Takarékpénztár székháza a Piac és Csapó utcák sarkán (tervezte: Körmeny Nándor), a Csapó és a Vár utca sarkán álló bérház [tervezte: Gábor László], illetve az Országos Társadalombiztosító Intézet számára a mai Petőfi téren álló és a háborúban elpusztult bérház (tervezte: Schmitterer Jenő és Szontágh Pál).